

Отримано: 9 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 25 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2019 р.

e-mail: lesichkamete@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-64-67

Овсієнко Л. О. Оцінність та інтенсивність її вираження як семантичні категорії (на прикладі німецькомовного діалогічного дискурсу). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 64–67.

УДК 811.112.2'37

Овсієнко Леся Олександрівна,
кандидат філологічних наук, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ОЦІННІСТЬ ТА ІНТЕНСИВНІСТЬ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ ЯК СЕМАНТИЧНІ КАТЕГОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ)

У статті розглянуто особливості вираження оцінки, а також способи її інтенсифікації у контексті німецькомовного діалогічного дискурсу. Оцінка, як один із різновидів прояву модальності, припускає різноманітні суб'єктивні втручання у висловлення, включаючи не тільки відповідну його інтерпретацію, а й різну емоційну реакцію комунікантів на почуте. Емоції, як психічне явище, відображають у свідомості людини її емоційне ставлення до навколишнього світу. Емоційні процеси завжди представлені в семантиці оцінних слів, які використовуються комунікантами в різних ситуаціях спілкування для вербалізації оцінно-емоційного ставлення співрозмовників до почутого. Інтенсифікатори виступають одним із засобів актуалізації модальності, що обумовлена особливостями їхньої оцінної семантики.

Ключові слова: оцінка, емоційність, німецькомовний діалогічний дискурс, комунікант, інтенсивність.

Lesia Ovsienko,

Ph.D. in Philology, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

EVALUATION AND INTENSITY OF ITS EXPRESSION AS SEMANTIC CATEGORIES (AT THE EXAMPLE OF THE GERMAN DIALOGUE DISCOURSE)

The article deals with the peculiarities of the expression of the evaluation, as well as the ways of its intensification in the context of the German dialogical discourse. Assessment, as one of the varieties of the manifestation of modality, involves a variety of subjective interference in the expression, including not only its corresponding interpretation, but also different emotional reaction of communicants on the heard. Estimated speech activity is an integral part of the process of interpersonal interaction, which is based on the expression of evaluative judgments by communicators in relation to everything around them. Emotions, as a psychic phenomenon, reflect in human consciousness its emotional attitude to the surrounding world. Emotional processes are always represented in the semantics of evaluative words used by communicants in different communication situations to verbalize the value-emotional relationship of the interlocutors to the heard.

The category of intensity has long been the subject of many linguistic explorations by well-known scholars, but still remains one of the most pressing debates on linguistics. The intensity of the expressions of the German dialogical discourse is realized with the help of lexical, word-building and morphological means. Intensifiers of evaluative expressions are used by communicators to emphasize or distinguish different shades of meaning in the context, as well as for communicative influence on the interlocutor.

Key words: evaluation, emotionality, German dialogical discourse, communicant, intensity.

Постановка проблеми. Сучасний стан мовознавства вирізняється пріоритетними дослідженнями у галузі комунікативної лінгвістики, які базуються на вивченні мовленнєвої взаємодії. В останні десятиліття відчутна активізація наукових пошуків пов'язаних із дослідженням міжособистісної інтеракції. Однак незначна увага дослідників приділена вивченню оцінної мовленнєвої діяльності в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу.

Особливе місце в сучасному мовознавстві посідає проблема дослідження природи оцінки, її характеру й типів (О. М. Вольф, С. Г. Воркачов, Г. Г. Кошель), а також мовних засобів її вираження (М. О. Арська, С. М. Іваненко, С. Ю. Ільїна, О. В. Петрович, В. М. Телія, О. В. Яшенкова, S. Hunston). Об'єктом наукових пошуків сучасних лінгвістів були логіка оцінок (Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, О. А. Івін), оцінна модальність (І. Ю. Капічнікова), оцінка в різних типах висловлень (І. А. Беляєва, Н. В. Вишивана, Т. А. Крисанова), що свідчить про безперечну актуальність вивчення дискурсивних особливостей процесу оцінювання (О. М. Вольф).

Мета статті – проаналізувати оцінність та інтенсивність її вираження як семантичні категорії (на прикладі німецькомовного діалогічного дискурсу). Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: виявити та описати оцінно марковані лексеми в структурі німецькомовного діалогічного дискурсу, визначити інтенсивність вираження оцінки в контексті.

Оцінна мовленнєва діяльність – невід'ємна складова процесу міжособистісної взаємодії, яка ґрунтується на висловленні оцінних суджень комунікантами стосовно всього, що їх оточує. Комуніканти сприймають, класифікують та оцінюють предмети й явища навколишньої дійсності в залежності від свого досвіду. Ця інтерпретація базується на віднесенні певного предмета чи явища до відповідної оцінної категорії [5, с. 18]. Відомим фактом є те, що оцінка скеровує оточення на особистість, яка, у свою чергу, за її допомогою сприймає всі явища, говорить, діє та інтерпретує все, що відбувається. Саме тому визначення оцінки нерозривно пов'язане з комунікантом, бо тільки він здатний висловлювати оцінні судження до всього навколо. *Оцінка* – відношення суб'єкта до об'єкта номінації з обов'язково зазначеною характеристикою добре / погано.

Категорія інтенсивності тривалий час постає предметом багатьох лінгвістичних розвідок відомих науковців [2; 3], однак і до сьогодні залишається однією з найактуальніших дискусійних проблем лінгвістики. Вона наділена такими загальними ознаками, як характеристика дії, предметів і явищ. Інтенсивність наявна в семантичній структурі низки дієслів (*büffeln – angestrengt lernen, ferkeln – sich unanständig benehmen, abkratzen – sterben*), прикметників (*wunderschön, blitzdumm, todtraurig, steintreu, stockblind, todunglücklich*), іменників (*das Mädchen → die Biene; die dumme Frau → die Kuh; der Mann → der Esel, der Schafsesel, der Lausekerl; die Bärenkälte, die Bärenhitze*), прислівників (*klotzig → sehr, ungeheuer*) та фразеологіч-

них одиницях (*bei ihm ist es unterm Dach nicht ganz richtig* – «бути несповна розуму»; *von etw. soviel verstehen wie die Kuh vom Sonntag* – «нічого не тямити в чомусь»).

Сучасне визначення поняття *інтенсивність* ґрунтується на твердженні Ш. Баллі про те, що під цим терміном слід розуміти всі розбіжності щодо категорії кількості, розміру, цінності, сили тощо, не розрізняючи, чи йдеться про конкретний предмет, чи про абстрактні ідеї [1, с. 202]. У вужчому розумінні інтенсивності притаманна зміна ознаки або кількості у бік збільшення відносно нульової, нейтральної відмітки на понятійній шкалі градуальності.

Базовою понятійною категорією при розгляді ступеня вияву ознаки слід уважати градуальність, що є семантичною категорією, сутність якої зводиться до відображення здатності якісної та кількісної риси розрізнятися за ступенем свого вияву стосовно певної норми якості [3, с. 5]. Норма оцінної лексеми зазвичай представлена її архетиповим проявом ціннісної ознаки, що викликає у свідомості комунікантів асоціації, притаманні певним національно-культурним уявленням.

Інтенсивність у висловленнях німецькомовного діалогічного дискурсу реалізується за допомогою лексичних, словотвірних та морфологічних засобів. Інтенсифікатори оцінних висловлень уживаються комунікантами для підкреслення або виділення різних відтінків значень у контексті, а також задля комунікативного впливу на співрозмовника.

Лексичні засоби вербалізації оцінки, основними з яких виступають інтенсифікатори – експліцитні засоби підсилення (*sehr, ganz, so, grenzenlos, richtig, völlig, wirklich, besonders, ja, zu, schier u.a.*) та інтенсифікати [8, с. 159] – слова, що імпліцитно містять сему інтенсивності (*wunderbar, glänzend, fabelhaft u.a.*). Лексеми із семою інтенсивності представлені в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу частками, прикметниками, прислівниками та модальними словами, які надають оцінному висловленню емотивного забарвлення.

Частки, часто уживаючись у контексті, слугують для вираження емоційного підсилення оцінного висловлення й можуть бути представлені такими лексемами, як *aber, besonders, durchaus, eben, ganz, gerade, geradezu, höchst, immer, noch, sehr, selbst, so, sogar, überaus, viel, weit, weitaus, ziemlich, zu, zumal* [9, с. 481–484]. Розглянемо їх реалізацію в контексті, де частки, як інтенсифікатори оцінного висловлення, надають значенню особливого емотивного забарвлення:

«Und jedesmal eine **besonders** gute Zigarre» (Danella, TadR, 286).

«Das», sagte ich, „ist eine **ganz** tolle Idee!“ (Jaud, RU, 38).

„Du bist verrückt“, sagte Milena. „Ich werde nicht dulden, dass sie **zu** jung heiratet. Nicht vor mindestens fünfundzwanzig, und das ist auch noch **zu** früh, wenn du mich fragst...“ (Danella, TadR, 71–72).

Комуніканти, висловлюючи емоційне ставлення до предмета чи свого партнера по комунікації, уживають «частки з модальним та емоційним значеннями» [10, с. 243]: *nur, doch, etwa, mal, denn, aber, ja, gar, schon, nein*. Так, частки *ja* та *nein* уживаються в протиставленні з модальними словами не у відповідях на поставлені раніше запитання, а для підсилення оцінного висловлення в контексті діалогічного дискурсу. Наприклад: «*Herr Federlein hat das **ja** fabelhaft gemacht!*» (Becker, FS, 161), де за допомогою частки, яка виражає емоційне ставлення комуніканта, підсилюється значення оцінного інтенсифіката.

Інтенсифікатори та інтенсифікати можуть бути представлені в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу й іншими частинами мови:

«Das ist gut – **richtig** gut», sagte er, überrascht und ehrlich. «Du kannst **wirklich** malen!» (Raabe, KuK, 69).

„Aber das war nichts gegen Ferdinand Grau. Der war **völlig** verrückt geworden und ließ sie nicht aus den Augen“ (Remarque, DK, 121)

Інтенсифікатори виконують у мовленні емотивну та експресивну функції та впливають цим самим на сприйняття адресатом висловлень [4, с. 15], що пов'язані між собою значеннями. Для реалізації інтенсифікації важливим є не тільки значення вжитого інтенсифікатора, а й зміст поєднуваної з ним лексеми. Відібрані нами інтенсифікатори характеризуються високим ступенем інтенсивності у висловленнях і сприймаються як емоційні.

На стику між лексичними та синтаксичними засобами інтенсифікації знаходяться *фразеологізми* – яскраві експресивні засоби вираження оцінки. Під фразеологічною одиницею (далі – ФО) в сучасній німецькій мові розуміють сталі словосполучення – лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, які, маючи цілісне значення, характеризуються одинарним поєднанням компонентів та повним або частковим семантичним перетворенням. Фразеологізми з оцінною конотацією характеризуються тим, що зміст денотативного аспекту в такому разі втрачає конкретність та звужується [7, с. 26]. Зазвичай лексичні одиниці в таких ідіомах не лише виражають певне підсилення в контексті, а й наділені емотивним значенням задля кращого впливу на співрозмовника. Фразеологічні одиниці не створюються кожного разу в мовленні для опису певної ситуації, а закріплюються в мові та відтворюються як мовні одиниці. У контексті німецькомовного діалогічного дискурсу фразеологізми з оцінним значенням представлені як інтенсифікатори позитивно або негативно вираженої оцінки. Суб'єктом оцінки позитивно-емотивних фразеологічних одиниць є особа або група людей, які приписують цінність певному явищу дійсності. Об'єктом, відповідно, виступає сфера людської життєдіяльності. Наприклад: *j-d hat Geld wie Heu = sehr reich sein* (розм. у когось грошей хоч греблю гати; у когось грошей кури не клюють). Адресант, оцінюючи об'єкт, намагається показати своєму співрозмовнику третю особу багатим покупцем, який зможе купити їхнє авто за будь-які гроші. Важливим тут є також місце (майстерня, де здійснюється продаж) та час (перед початком торгів), коли висловлюється така суб'єктивна оцінка. Задля більшого впливу на співрозмовника в контекст вводиться фразеологічна одиниця «*Er musste Geld wie Heu haben*» (Remarque, DK, 74), яка повинна не тільки наштотувати адресата на думку про те, що цьому покупцеві можна продати товар навіть за підвищену ціну, а й переконати в правильності прийняття такого рішення.

«*War eine gute Frau*», fuhr er fort, «*keine Seele von Frau. Nie verlangte sie was. Zehn Jahre lang hat sie denselben Mantel getragen. Blusen und sowas schneiderte sie sich alles selbst...*» (Remarque, DK, 145). Фразеологічна одиниця *eine Seele von einem Menschen sein* (також *eine gute Seele*) = *ein guter Mensch sein* (розм. добра людина, добра душа) вводиться адресантом у контекст з метою позитивного представлення своєї покійної дружини, а також, аби показати оточуючим себе як люблячого чоловіка. Фразеологізм із позитивною оцінною маркованістю *eine Seele von Frau* емоційно підсилює значення раніше вираженої оцінки *eine gute Frau* та виступає ключовим чинником впливу на комуніканта в контексті німецькомовного художнього діалогічного дискурсу. Адресант, оцінюючи в такий спосіб покійну, намагається

не тільки викликати жалість до себе, а й розраховує на підтримку адресата у вирішенні своїх проблем. Оцінка в такому контексті висловлюється з метою маніпулювання співрозмовником.

«*Könnten Kippe vereinbaren. Wagen für Appel und Ei einsteigern und Profit teilen. Wozu den Leuten da unnötig Geld in den Hals schmeißen*» (Remarque, DK, 140).

Фразеологізм *für Appel und Ei / für einen Apfel und Ei* = *spottbillig, fast umsonst* (розм. фам. «за безцінь, даром») уживається комунікантом, коли той намагається виторгнути на аукціоні та якомога дешевше придбати у власника автомобіль. Значення згаданої фразеологічної одиниці *für einen Apfel und Ei* можна розцінювати як негативне (для того, хто хоче продати авто – продавця) і таке, що відповідає оцінці зі знаком «–», а також може бути й позитивним (для покупця, який економить при купівлі). Поза увагою не може залишитися місце дії, де висловлюється оцінка (аукціон), та ситуація (під час продажу автомобіля), в якій запропоновано фразеологізм. Сутність значення оцінного фразеологізму розкривається в контексті, відображаючи мету ілюктивного впливу на співрозмовників, – задля заниження ціни товару та в подальшому придбанні його майже за безцінь. Оцінка в описаній ситуації виступає засобом впливу на комунікантів, примушує їх торгуватися, спонукає співрозмовників на прийняття рішень. Наведені приклади оцінних фразеологічних одиниць свідчать про те, що оцінка виступає інтенсифікатором у контексті.

Дослідження взаємодії семи інтенсивності з іншими компонентами лексичного значення слова, визначення її місця в його структурі – досить суттєва ознака для розуміння механізмів інтенсифікації [8, с. 160]. Тут на значну увагу заслуговують оцінні інтенсифікати, суть яких представлена оцінною семою інтенсивності з імпліцитним значенням. Такі лексичні одиниці представлені різними частинами мови й утворюються за допомогою *словотвірних засобів*. Зазвичай вони виражають підсилення шляхом додавання до основного слова певних префіксів (*über-, super-*) або утворюються поєднанням основи з іншою емоційно забарвленою лексичною одиницею. Залежно від ситуації спілкування та емоційного стану комунікантів експліцитні висловлення в контексті діалогічного дискурсу можуть використовуватися як свідомо, так і несвідомо [6, с. 137]. У контексті німецькомовного діалогічного дискурсу оцінні інтенсифікати можуть бути представлені:

1. **Іменниками:** *eine Luxusprinzessin (розкішна принцеса – дуже вродлива жінка)* – оцінка виражена чоловіком стосовно дружини свого товариша.

«... *Er hat mit Titine dort gewohnt. Mein liebes Kind, das ist eine Luxusprinzessin ersten Ranges, die hätte nicht in einer verwahrlosten Bude gewohnt...*» (Danella, TadR, 332).

Залежно від ситуації міжособистісного спілкування, контекст дискурсу може вирізнятися своєю емотивністю та ситуативним словотворенням. Наприклад, оцінна лексема *der Klassefilm* (класний фільм) є вираженням ставлення комуніканта до об'єкта оцінки.

«*Brillant. Wird ein Klassefilm*» (Danella, TadR, 182).

У всіх випадках спостерігаємо процес словоскладання, де один із компонентів *klasse* є більш емоційно забарвленим і виражає інтенсифікацію всього оцінного висловлення.

Поміж префіксів, що виражають підсилення, на особливу увагу заслуговують *super-* та *über-*, який, приєднуючись до іменників та прикметників, наділяє їх яскраво вираженим позитивним оцінним значенням: *der Superballonreifen, die Superbombe, superklug, das Überalent* тощо, не вносячи додаткових елементів значення в контекст [8, с. 164].

2. **Підсилювальні прикметники з оцінною маркованістю:** *bildhübsch, bildschön, großartig, wunderschön, wundervoll, wunderfein, felsenfest, wildfremd* і т.і, що утворилися поєднанням двох основ. Один із цих компонентів містить чіткіше виражене емотивно оцінне значення, яке при поєднанні двох основ вносить у семантику похідного слова певний ступінь інтенсифікації. У контексті вони найчастіше виступають інтенсифікатами:

„*Ein bildhübscher Bengel*“ (Danella, TadR, 342).

Hier wimmelt es ununterbrochen vom bildschönen Frauenzimmer (Danella, TadR, 357).

3. **Оцінні прислівники з підсилювальним значенням** *toll, furchtbar, einzigartig*, які виступають носіями суб'єктивної оцінки, що подається крізь призму індивідуального сприйняття, у результаті чого виникає «нав'язування» мовцем своєї думки, сприйняття й почуттів [4, с. 42].

У контексті німецькомовних діалогічних дискурсів часто зустрічаються прислівники, утворені шляхом додавання префікса *zu-* до основи (*zuwenig*) або основоскладанням (*vielmehr*): «*Heinz hat Ihnen zuwenig gesagt!*» (Becker, FS, 187). «*Sie könne noch zuwenig, und wenn etwas passiere, sei Tobias als Beifahrer am meisten gefährdet*» (Danella, TadR, 277). *Zuwenig* як оцінний прислівник виступає інтенсифікатором предиката, а *vielmehr* – інтенсифікатом.

4. **Морфологічні засоби** вираження оцінки в контексті діалогічного дискурсу представлені також вищим і найвищим ступенями порівняння прикметників, які мають оцінну семантику, та субстантивованими прикметниками, утвореними від найвищого ступеня:

„*Alle Achtung! Das ist das Exklusivste, was es gibt*“ (Remarque, DK, 155).

„*Der Turm ist das Schönste an dieser Berg*“, *sagte er* (Sponzel, MiG, 90). Часто оцінні прикметники у вищому ступені порівняння вживаються в словосполученнях із такими прислівниками, як *noch* або неозначеним займенником *viel*: «*Du hast dich wirklich nicht geändert. Du bist noch pedantischer geworden*» (Remarque, DNvL, 67).

„*Es war schön bei dir. Viel schöner für mich, als du dir vielleicht denken kannst*“ (Remarque, DK, 156).

„*Menschen sind ein viel schlimmeres Gift als Schnaps und Tabak, Liebling*“ (Remarque, DK, 428).

Саме цей спосіб інтенсифікації оцінного висловлення в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу дозволяє регулярно виражати «чисту» модифікацію ознаки, не ускладнену ніякими додатковими смислами, і, разом із тим, передавати суб'єктивно-оцінне, експресивне значення [8, с. 164].

Висновки. У дібраних фрагментах німецькомовних діалогічних дискурсів спостерігаємо різного роду інтенсифікатори як із позитивною, так і негативною оцінкою, що є свідченням поєднання в мові означення хорошого і поганого. Однак прагматична мета вираження оцінки за допомогою засобів інтенсифікації полягає в тому, аби зробити висловлення діалогічного дискурсу переконливішим для партнера по комунікації, краще вплинути на співрозмовника заради досягнення перлюктивного ефекту. Різні засоби та способи вираження ступеня інтенсивності ознаки в німецькомовному діалогічному дискурсі ви-

ступають лексико-семантичними та прагматичними інтенсифікаторами оцінки. Інтенсифікатори й інтенсифікати сприяють також зміні емоційного стану комунікантів у ситуації безпосереднього спілкування.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні оцінної мовленнєвої діяльності у різних типах дискурсів.

Література:

1. Балли Ш. Французская стилистика ; [пер. с франц. К. А. Долинина]. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1961. 394 с.
2. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Київ, 2001. 420 с.
3. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи «інтелектуальні здібності людини»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2006. 19 с.
4. Егоршина Е. Е. Прагмалингвистические особенности лексических усилителей в современном немецком языке: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04. Ростов н/Д., 1997. 231 с.
5. Смельянова Л. Л., Коляда В. П. Оценочный компонент значения в семантической структуре слова. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія*. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2005. № 667. С. 18–20.
6. Овсієнко Л. О. Експліцитно виражена оцінка в контексті німецькомовного діалогічного дискурсу. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2015. Вип. 20. С. 136–140.
7. Петручок О. В. Мелиоративный аспект семантики фразеологических единиц современного немецкого языка: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04. Харків, 2010. 201 с.
8. Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке. *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры*: [коллектив. моног. / отв. ред. А. В. Бондарко] / Я. Э. Ахапкина, А. В. Бондарко, М. Д. Воейкова, М. Гиро-Вебер, Ю. А. Пупынин, С. Е. Родионова и др. Санкт-Петербург: Наука, 2005. С. 150–168.
9. Helbig G., Buscha J. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Lpz.: VEB Verlag Enzyklopädie, 1987. 737 S.
10. Schendels E. *Deutsche Grammatik. Morphologie, Syntax, Text*. Москва: Высшая школа, 1982. 400 S.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

11. Becker, FS: Becker Rolf und Alexandra. Familie Schölermann. Düsseldorf: Bartelsmann Lesering, 1970. 240 S.
12. Danella, TadR: Danella U. Tanz auf dem Regenbogen. Münch.: Franz Schneekluth Verlag, 1974. 448 S.
13. Jaud, RU: Jaud T. Rest Urlaub / Tommy Jaud. – Das Zweitbuch. F. / M.: S. Fischer Verlag GmbH. 2. Auflage, 2007. 256 S.
14. Raabe, KuK: Raabe A. Kinder und Kegel / Alix Raabe. Münch.: Wilhelm Heyne Verlag, 2001. 224 S.
15. Remarque, DNvL: Remarque E. M. Die Nacht von Lissabon / [роман на нем. яз.] / Erich Maria Remarque. Москва: Менеджер, 2002. 336 с.
16. Remarque, DK: Remarque E. M. Drei Kameraden / Erich Maria Remarque. Москва: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. 453 s.
17. Sponsel, MiG: Sponsel H. Made in Germany: die dramatische Geschichte des Hauses Zeiss / Heinz Sponsel. Gütersloh: C. Bertelsmann Verlag, 1957. 336 s.